

УДК 296.67:323.1(477)

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-2-9>

Хасидські громади діаспори як актори впливу на етнополітичні процеси в сучасній Україні

Ігор Туров,

доктор історичних наук,
Інститут політичних і
етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України

Igor Turov,

Doctor of Historical Sciences,
Kuras Institute of Political
and Ethnic
Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: 0000-0002-7667-690X
turov1966@ukr.net

Анотація. У статті розглядається вплив масової прощі представників закордонних хасидських громад на динаміку розвитку українсько-єврейських взаємин зокрема та на етнополітичні процеси сучасної України загалом. Актуальність дослідження визначається, по-перше, недостатньою вивченістю вказаного явища у вітчизняній науці; по-друге, тією обставиною, що кількість паломників, які щороку відвідують нашу країну, суттєво перевищує чисельність парафіян місцевих юдейських громад. Специфіка хасидського віровчення вимагає, щоби віруючі регулярно відвідували місця поховання своїх провідних лідерів. Тому, оскільки згаданий релігійний рух зародився саме в Україні, зв'язок з нею багатьох закордонних юдейських релігійних громад тримається на

високому рівні, незважаючи на жодні обставини. Ні пандемія, ні війна суттєво не зменшили кількість відвідувачів місць поховання вчителів хасидизму. Наведені автором факти дозволяють виявити дві суперечливі тенденції в реакції місцевих мешканців на прибуття численних послідовників юдейського релігійно-містичного руху: 1. Поширення ворожих настроїв та акцій, скерованих проти прибульців. 2. Зростання зацікавленості в розвитку прощі і збільшення толерантності.

Перша тенденція зумовлена суттєвими розбіжностями у світогляді, культурі та побутових звичках. Вона також є наслідком корупційних проблем, оскільки муніципальна влада вводить до місцевих бюджетів лише малу частину здобутих від паломників коштів. Друга тенденція визначається зацікавленістю місцевих мешканців у заробітках, пов'язаних з обслуговуванням прочан, і толерантністю, яка дедалі більше поширюється в суспільстві. У висновках відзначається, що розвиток дружніх стосунків між місцевим населенням і хасидами-паломниками сприяє позитивній динаміці іміджу українського суспільства не лише в єврейському середовищі, але також і в численних спільнотах сучасного західного світу, які безпосередньо не причетні до юдаїзму. Це, в свою чергу, допоможе Україні під час повоєнної розбудови. Задля вирішення пов'язаних з прощеною проблем автор рекомендує низку просвітянських заходів для місцевого населення, регіонального чиновництва та самих паломників.

Ключові слова: хасидизм, цадики, релігійні меншини, проща, політика, громадянське суспільство, толерантність.

Diaspora Hasidic communities as actors of influence on ethno-political processes in modern Ukraine

Abstract. The article examines the influence of the mass pilgrimage of representatives of the foreign Hasidic communities on the dynamics of the development of Ukrainian-Jewish relations in particular, and, on the ethno-political processes of modern Ukraine in general. The relevance of the research determined, firstly, by insufficient study of the specified phenomenon in domestic science; secondly, the fact that the number of pilgrims who visit our country every year significantly exceeds the number of parishioners of local Jewish communities. The specificity of the Hasidic creed requires that believers have to regularly visit the burial places of their leaders. Therefore, since the mentioned religious movement originated in Ukraine, the connection with it of many foreign Jewish religious communities is maintained at a high level, regardless of the circumstances. Neither the pandemic nor the war significantly reduced the number of visitors to the places of burial of the teachers of Hasidism. The facts provided by the author reveal two contradictory trends in the reaction of local residents to the arrival of numerous followers of the Jewish religious-mystical movement: 1. The spread of hostile attitudes and actions directed against foreigners. 2. Growing interest in the development of pilgrimage and increasing of the tolerance.

The first trend is caused by significant differences in worldview, culture, and everyday habits. It is also a result of corruption problems, since the municipal authorities enter only a small part of the funds obtained from the pilgrims into the local budgets. The second trend is determined by the interest of local residents in earning money related to the service of pilgrims and tolerance, which is spreading more and more in society. The conclusions note that the development of friendly relations between the local population and Hasidic pilgrims contributes to the positive dynamics of the image of Ukrainian society not only in the Jewish environment, but also in numerous communities of the modern Western world that are not directly involved in Judaism. This, in turn, will help Ukrainian post-war reconstruction. For solving problems related to pilgrimage the author recommends a number of educational activities for the local population, regional officials and the pilgrims themselves.

Key words: hasidism, tzadiks, mysticism, pilgrimage, politics, civil society, tolerance.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Розвиток сучасного українського суспільства значною мірою визначається етнополітичними факторами. Оскільки наша держава є поліетнічною за складом свого населення, суспільство та уряд мають постійно розв'язувати проблеми, що перешкоджають нормальному співіснуванню в єдиній спільноті представників різних мовних, культурних і релігійних громад відповідно до норм сучасної європейської етнополітики. Остання передбачає лояльність до загальнонаціональних законів та цінностей у поєднанні з широкою толерантністю до вимог окремих етнічних складових певного суспільства. Зрозуміло, що важливим напрямом згаданої діяльності є державна і громадська політика щодо релігійних меншин. Вона, в свою чергу, в українських реаліях сьогодення розвивається під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх акторів. Такий стан справ зумовлюється насамперед двома чинниками:

1. Масовим винищенням у СРСР релігійних закладів та віруючих, унаслідок чого представники усіх релігійних конфесій незалежної Української держави усе ще повинні долати складні інституційні, матеріальні та освітнянські проблеми, що були породжені в минулому. При цьому стан справ у відповідних інституціях титульної нації значно кращий завдяки потужній державній підтримці і масовій допомозі віруючих. Що стосується меншин – тут усе набагато складніше. Отже, доводиться шукати допомоги за кордоном. Це типова ситуація для усіх країн пострадянського простору.

2. Рівень життя в Україні наразі суттєво поступається країнам так званого „золотого мільярда”. Відповідно, громади, що перебувають там, мають, хоч-не-хоч, забезпечувати допомогою своїх одновірців.

Сказане вище цілком стосується ситуації щодо ортодоксального юдаїзму. При цьому слід зазначити, що саме закордонні хасидські громади відіграли вирішальну роль у справі його відродження та подальшої розбудови в нашій країні. Відповідно, вони виступають у ролі помітного актора впливу на національно-громадянську та етнічну динаміку в українському соціумі. Недостатня вивченість цього питання як у вітчизняній, так і в закордонній науці зумовлює актуальність його дослідження.

Мета статті. Дослідницькою метою є, по-перше, з'ясування чинників, які зумовлюють феномен масової хасидської прощі в Україні; по-друге, вплив цієї прощі на добробут місцевих територіальних громад і на динаміку розвитку українсько-єврейських взаємин. Це, у свою чергу, дозволить виявити наявні складності, що виникають у стосунках між місцевим населенням та численними прибульцями. Аналіз та узагальнення наведених матеріалів дозволить обґрунтувати позитивні аспекти хасидської прощі з погляду етнополітичної динаміки сучасного українського соціуму, а також сформулювати практичні рекомендації щодо подолання вищезгаданих проблем.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд вказаної проблематики, насамперед слід зазначити, що на сьогодні більшість ортодоксальних юдейських громад в Україні очолюється хасидськими рабинами. В першу чергу йдеться про напрям хасидизму Хабад. Надважливим у контексті нашого дослідження є також і та обставина, що кількість хасидських паломників, які щорічно відвідують нашу країну, перевершує чисельність парафіян синагог України. Це, окрім вищезгаданих чинників, зумовлюється специфікою віровчення та духовної практики хасидизму загалом та окремих його напрямів зокрема. Важливо враховувати також і ту обставину, що в послідовників згаданого релігійного руху принципи формування верхівки юдейської громади та провідні засади її діяльності суттєво відрізняються від тих, яких дотримуються прибічники традиційного рабинізму. Останні обирають своїми очільниками людей, добре обізнаних у текстах талмудичного корпусу та збірках релігійних законів. Їхня діяльність обмежується здебільшого викладанням основ віровчення та настановами щодо того, як віруючим найкращим чином виконувати заповіді. Контракт рабина з громадою триває кілька років. По завершенні узгодженого терміну

він часто укладає угоду з іншою спільнотою, що мешкає за кордоном. Отже, в такого штибу версії юдаїзму зв'язок видатних лідерів з визначеними громадами та теренами, на яких вони перебувають, не є постійним. Відповідно, згадка про них здебільшого скерована на зміст учення непересічної особи, а не на регіон, де їй довелося жити. Натомість у хасидів спільнота керується очільником, влада якого є довічною і спадковою. Згідно з поглядами голів цього релігійного руху керівництво громадою віруючих мають здійснювати досконалі праведники (цадики), які є посередниками між Творцем та людством. Успіхи юдеїв у всіх царинах буття залежать від підтримки цадиків, тому хасиди мають кілька разів на рік відвідувати своїх наставників і сумлінно виконувати всі їхні вказівки [1, с. 298–317; 2, с. 299–306; 3, с. 189–208]. Зв'язок між віруючими та цадиком не переривається після смерті останнього. Послідовники згаданого релігійного руху вірять, що душі очільників не припиняють опікуватися ними і їхніми нащадками і після відбуття у світ кращий. Задля підтримки цього зв'язку вони мають регулярно відвідувати місця поховання своїх цадиків та лишати там листи зі своїми особистими проханнями (квітлех). Оскільки хасидизм виник на теренах України, переважна більшість його засновників похована саме тут. Унаслідок цього хасиди більш ніж представники інших течій прагнуть проживати в нашій країні тривалий час, виконуючи настанови рабинів та їхніх помічників, а також здійснювати прощу у святі місця на її теренах. Звичайно, далеко не всі сучасні хасидські спільноти здатні підтримувати єврейські громади України. Більшість з них не є достатньо численними та заможними. До того, вони становлять переважно закриті ортодоксальні громади, у яких люди з дитинства живуть виключно приписами віровчення. Їхні лідери не адаптовані до сучасного світу і не можуть виконувати керівні функції за кордоном. Серед тих, хто здатен на таке, найбільш активним є рух Хабад. Такий стан справ зумовлений діяльністю лідера цієї спільноти хасидів р. Менахема Мендела Шнеєрсона (1902–1994). Він проголосив, що невдовзі має відбутися прихід царя-месії. Тому його послідовники мають підготувати богообраний народ, та й людство в цілому, до цієї вирішальної події.

Основний напрям діяльності задля досягнення вказаної мети полягає в заходах, скерованих на повернення світських євреїв до святої ортодоксальної віри. Щоб бути популярним та зрозумілим сучасним людям у своїх повчаннях, хабадський ребе дотримувався поєднання науки з релігійною догматикою. Він, наприклад, стверджував, що Господь свідомо, створюючи Землю, наповнив її окам'янілостями доісторичних тварин. Таким чином людина одержала свободу вибору між істиною вірою щодо створення світу і хибною теорією еволюції. Або, що, виходячи з теорії відносності, можливо довести правоту біблійного твердження про те, що сонце обертається навколо Землі [4, с. 186–187]. Р. Шнеєрсон першим серед хасидських цадиків став читати проповіді по радію. У відповідь, на закиди з боку традиціоналістів, які вважали цей винахід знаряддям сатани, він стверджував, що феномен радіохвиль є наочною демонстрацією принципової можливості почути голос небес у будь-якому куточку Землі [4,

с. 185–186]. Р. Менахем Мендел також закликав проповідників широко використовувати сучасні засоби спілкування з людьми, як-то семінари, конференції тощо. Оскільки згадана течія хасидизму від початку свого існування проголошувала єдність містичної духовної практики та розуму, це, безперечно, створювало належні умови для прийняття громадою пропонованих інновацій. Виконуючи завдання свого цадика, хасиди Хабаду досягли чималих успіхів. Їм удалося долучити до свого руху сотні тисяч людей в усіх кутках світу [4, с. 184–203; 5, с. 394–400]. Тому саме цей напрям хасидизму був найбільш активним у справі відродження юдаїзму на пострадянському просторі. Оскільки фундатора руху Хабад р. Шнеура Залмана з Ляд поховано в місті Гадяч, а в Ніжині — його сина та наступника р. Дов Бера з Любавичів, цікавість хасидів згаданого напрямку до України була та лишається підвищеною. Зазначена діяльність вдало продовжується і після смерті видатного цадика Шнеєрсона, якого частина його прибічників проголосила месією [5, с. 407–408].

З політичної точки зору домінування хасидів в ортодоксальних синагогах не привносить якогось особливого змісту в стосунки української влади з юдейськими громадами. Тут домінують загальні притаманні нашій державі стратегії толерантності та боротьби з антисемітизмом, які дають у цілому позитивні результати. Загалом, в останні роки кількість актів насильства щодо євреїв загалом та ортодоксальних юдеїв зокрема лишається стабільно малою. В 2012 р. внаслідок таких інцидентів постраждало 4 людини, у 2013 р. — 4, в 2014 р. — 4, в 2015 р. — 1, в 2016 р. — також 1 людина, в 2017–2019 р. постраждалих не було [6, с. 2; 7]. У 2020 р. сталося 4 випадки нападу на євреїв [8, с. 1]. Теперішні часи повномасштабної війни вочевидь сприяють згуртуванню української політичної нації, незалежно від релігійно-етнічного походження окремих її складових. Тому жодних сплесків антисемітських настроїв під час ворожої агресії в нашій державі не спостерігається. У контексті цих подій, безперечно, важливо зазначити активну допомогу, яку надають хасидські общини громадянам, що її потребують. Так, хасиди-хабадники синагоги Бродського на чолі з р. Асманом та карлін-столінські хасиди синагоги Розенберга на чолі з р. Блайхом м. Києва масово вивозили зі столиці під час облоги місцевих українців. У Львові релігійна громада „Турей загав”, лідер якої р. Мелак є послідовником віровчення фундаторів хасидизму, з початком бойових дій запровадив годування біженців двічі на день, незалежно від їхнього походження. Будь-яка людина, в якій є довідка про статус біженця, має можливість скористатися цією послугою. По завершенні війни варто буде створити повний перелік таких видів діяльності у всіх містах України, у яких існують юдейські релігійні громади.

Усе сказане вище про місце хасидських громад у суспільно-політичних процесах нашого суспільства не пов'язане зі своєрідністю цього релігійного руху. Немає підстав припускати, що якщо б на їхньому місці були общини прибічників традиційного рабинізму, описана ситуація від цього принципово змінилася б. Інша річ щодо стану справ стосовно паломництва послідовників хасидського руху в Україну. Подібна активність у таких

масштабах не притаманна іншим течіям ортодоксального юдаїзму. Цією обставиною пояснюється важливість дослідження згаданої прощі в контексті розвитку етнополітичної ситуації в нашій країні. Щорічно прочани різних течій хасидизму відвідуються: Умань, Гадяч, Меджибіж, Ніжин, Чернівці, Дніпро, Вінницю, Житомир, Чорнобиль, Сквиру та інші міста і селища, в яких збереглися могили видатних цадиків. Загальна кількість паломників у деяких роках становить більше ніж 50 тисяч людей. Найбільш масовим та регулярним є паломництво до Гадяча, де, як уже згадувалося, похований засновник Хабаду Шнеур Залман з Ляд, та Умань, де могила р. Нахмана з Брацлава – правнука фундатора хасидизму р. Ісраеля Баал Шем Това (Бешта). Проща до Гадяча в останнє десятиліття помітно набирає обертів. Цьому суттєво посприяло будівництво в місті за кошти спонсорів всесвітньо відомого центру Хабаду „Адмор Азакен”¹. Загальна кількість паломників становить наразі близько 5000 осіб на рік [9].

Паломництво до Умані більш чисельне. У 2018 р. під час свят єврейського Нового року це місто відвідало понад 40 тисяч прочан [10]. При цьому слід зазначити, що за даними перепису населення 2001 р. в Україні проживала 101 тисяча євреїв. Серед них лише кілька тисяч людей регулярно відвідували синагоги та брали участь у релігійних заходах. За відсутності нового перепису стан справ на сьогодні достеменно невідомий. Проте, виходячи з загально доступних цифр, зрозуміло, що чисельність місцевих ортодоксальних юдеїв є значно меншою, порівняно з кількістю хасидських паломників. Такий стан справ пояснює важливість згаданого явища в контексті національно-громадянського розвитку суспільства.

З наведених вище даних випливає, що найбільшу значимість у контексті розробки проблематики впливу паломництва хасидів на етнополітичну динаміку в українському соціумі відіграє проща до Умані. Саме туди наразі їдуть майже 80% усіх, хто відвідує могили цадиків у нашій країні. Переважна більшість з них тою чи іншою мірою належить до руху брацлавських хасидів. Цікаво зазначити, що ця громада була однією з найбільш нечисленних у хасидській спільноті XIX ст. Проте її фундатор р. Нахман був одною з найбільш цікавих постатей серед лідерів хасидів усіх часів. Він не займався ворожінням та не робив якихось чудесних зцілень хворих. Натомість, брацлавський ребе закликав своїх прибічників кілька разів на рік збиратися разом, щоб здобути духовне очищення завдяки бесідам зі своїм духовним наставником та сповіді гріхів перед ним. На відміну від Хабаду, р. Нахман віддавав перевагу не силі розуму, а глибині почуттів. Згідно з поглядами р. Нахмана, привести людину до Бога може лише істинний праведник, яких у світі мало, і більшість відомих цадиків, на правду, не є такими. Саме себе він бачив унікальною особистістю, здатною рятувати душі віруючих [1, с. 298–299]. Після смерті р. Нахмана його прибічники прийняли рішення не визнавати когось іншого своїм новим цадиком та лишатися вірними покійному лідеру, який на небесах не припиняє піклуватися про своїх хасидів [11, с. 179–182; 12, с. 130].

¹ Прізвисько Шнеура Залмана з Ляд. Адмор є аббревіатурою слів адонейну, морейну і рабейну – пан наш, учитель наш та рабин наш. Азакен на івриті означає старий.

У світлі цього щорічна проща до могили ребе стала в житті послідовників р. Нахмана подією набагато більшої значущості, ніж для представників будь-яких інших напрямів у хасидизмі, де померлого цадика заміняли або його сини, або найбільш видатні учні. Слід зазначити, що протягом XIX ст. брацлавських хасидів переслідували прибічники інших течій згаданого релігійного руху як неблагонадійних людей, які не мають власного цадика [11, с. 204–208]. Ситуація ускладнювалася тим, що місто Умань, де похований р. Нахман, належало до зони впливу могутнього цадика Давида Тверського з Тального. Тому брацлавських хасидів били та виганяли звідти [11, с. 187–189].

Але жодні перепони не зупиняли щорічного паломництва віруючих до свого незмінного наставника. Починаючи зі середини XX ст. послідовники р. Нахмана перетворюються на одну з найчисленніших течій у хасидизмі. Багато прибічників ортодоксального юдаїзму після низки революцій та жаклих війн, що супроводжувалися руйнацією традиційного єврейського життєстрою, так само як і фізичного знищення його носіїв, саме у віровченні брацлавського ребе знайшли відповідь на найбільш складні питання про сенс життя. З іншого боку, послідовники р. Нахмана за рахунок спеціально організованих фестивалів, де поряд з проповідями і містичними медитаціями практикувалися також колективні співи та танці, змогли залучити до цього руху чимало людей світського виховання. Значний успіх був досягнутий ними в середовищі неформальних молодіжних рухів, що народилися у 60-х роках минулого століття [12, с. 191–192]. Вище описана практика залучення брацлавськими хасидами нових віруючих триває до сьогодні. Такий стан справ пояснює феномен численого та строкатого за своїм складом паломництва шанувальників р. Нахмана до Умані.

Унаслідок цього невелике місто з населенням 90 тисяч людей має щорічно приймати десятки тисяч хасидів. Це, зрозуміло, нелегке навантаження на місцеву інфраструктуру та органи підтримання правопорядку. З іншого боку, хасидська спільнота приносить місту чималі гроші. Пересічний паломник щодня в середньому витрачає від 100 до 300 доларів, а загальна сума, яку паломники залишають в Умані за період вересневих святкувань, становить близько 7,5 млн [13]. У місцях, наближених до могили цадика, суттєво подорожчала нерухомість. Окремі будинки продаються за пів мільйона доларів, що для невеликого населеного пункту є значною сумою. Тому велика частина населення зацікавлена в паломництві і негативно ставиться до ідеї перепоховання ребе в Ізраїлі. Проте побутові та культурно-світоглядні проблеми також суттєвим чином впливають на ситуацію. Найбільша кількість актів агресії проти послідовників ортодоксального юдаїзму, що мають місце в Україні, відбувається саме у згаданому місті. Так, наприклад, у 2021 р. в Україні було зафіксовано три випадки нападу на осіб єврейської національності. Всі вони були скеровані проти прочан-хасидів послідовників р. Нахмана з Брацлава [14]. З 23 акцій протесту, що відбулися в Умані протягом 2010–2012 років, 60% мали антисемітський характер тою чи іншою мірою. Здебільшого саме хасидська проща проголошувалася головною причиною інфраструктурної злиденності

міста. При цьому жодного разу не відбувалося акцій, присвячених проблемі покращення умов праці, збільшення заробітної плати тощо [13].

Зазначений стан справ, з українського боку, зумовлений такими чинниками:

1. Побутовий антисемітизм.

2. Ксенофобія загалом притаманна малим бідним містам, які за складом свого населення є моноетнічними. Тут поява будь-якого чужинця, носія незрозумілої мови, дивакуватого, за місцевими уявленнями, з одягу та поведінки є серйозним подразнюючим фактором. Його вплив суттєво посилюється, коли таких людей одночасно з'являється багато. Парадокс такого аспекту проблеми полягає в тому, що на психологічному рівні прочани в сприйнятті мешканців Умані є екзотичними чужоземцями. Але, при цьому, згадані враження призводять до появи політичного негативу щодо євреїв загалом, рахуючи громадян України, які за наведеними ознаками принципово не відрізняються від місцевих мешканців.

3. Хасиди, більшість з яких у місцях свого постійного проживання є людьми доволі бідними [15, с. 42–60], внаслідок великих витрат у дні проці сприймаються як заможні люди, що свідомо принижують місцеве населення, хизуючись своїми високими статками [13].

4. Тінізація доходів від хасидської проці та корупційних схем, поширених у бізнесі обслуговування прибульців. Наприклад, у 2012 р. у міський бюджет надійшло лише 800 000 гривень, у той час як реальні прибутки обчислювалися мільйонами доларів. Попри великій дохід Умань лишається бідним містом зі зруйнованими дорогами. Такий стан справ переконує певні групи населення в недоцільності проці та її шкідливості для налагодження нормального життя [13].

З іншого боку, слід зазначити, що складності в стосунках з місцевим населенням є наслідком поведінки самих прочан, викликані специфікою їхнього світогляду. По-перше, хасиди загалом та послідовники р. Нахмана зокрема є здебільшого людьми, що виховувалися в зачинених ортодоксальних громадах. З дитинства вони майже повністю ізольовані від сучасного світу і не знають норм поведінки, прийнятих у ньому. Багато хто з них, їдучи на прощу, вперше в житті користується літаком та потягом. Зрозуміло, що внаслідок цих причин складності у відносинах з іноземцями є неминучими. По-друге, згідно з вченням брацлавського ребе, важливою складовою в досягненні поєднання душі віруючого зі Всевишнім є практика святого безумства. Наш світ є абсолютною протилежністю потойбічного, де панують передвічне світло і божественна досконалість. Його звичаї та порядки являють собою, по суті, царство ілюзій, не гідних жодної поваги. Тут як у побуті, так і релігійних закладах панують оманливі уявлення про благочестя. Скрізь доводиться стикатися зі шахрайством, користолюбством, лицемірством, хабарництвом та іншими подібними їм вадами, що вважаються ознакою гідного життя [16, с. 378–384]. Задля подолання небезпечних тенет світу долішнього необхідно, як спеціальна духовна практика, вдавати з себе божевільного та блазня, який нехтує

здоровим глуздом та суспільними нормами поведінки. Завдяки цьому віруючий звільняється від оманливого стану комфорту та стає на складний шлях суцільної відданості Творцю [16, с. 88–114, 384–388].

Зрозуміло, що згадані ідеї, досить привабливі з точки зору філософії екзистенціалізму та модерного богослов'я, в побуті завдають тим, хто стикається з їхніми носіями, чималих незручностей. Це, в свою чергу, породжує складне ставлення до брацлавських хасидів в Ізраїлі та країнах діаспори. Багато представників добропорядної громадськості ставляться до згаданого руху відверто вороже. В Ізраїлі часто-густо поважні рабини забороняють своїм парафіянам здійснювати прощу до Умані. Бажання відвідати могилу брацлавського ребе породжує серйозні конфлікти між батьками та дітьми в релігійних родинях [17, с. 22–26]. Отже, в Єврейській державі відбуваються конфлікти з послідовниками р. Нахмана, дещо схожі за своїм змістом з тими, які мають місце в Україні. Проте це аж ніяк не полегшує проблем, що стоять перед нашою державою та суспільством.

З іншого боку, слід відзначити, що попри всі проблеми в себе на батьківщині та певні непорозуміння в Україні уманське паломництво хасидів і далі притягує десятки тисяч учасників щороку. Його не зупиняють жодні лихоліття. Так, у розпал світової пандемії коронавірусу в 2021 р. до Умані прибуло 27,7 тисяч хасидів [18]. Під час теперішньої війни кількість відвідувачів могили брацлавського ребе налічує близько 23 тисяч людей [19]. Опитування серед прочан свідчать про те, що час відвідування цього міста для них є святом унікального піднесення настрою, свободи та розкутості [17, с. 30–31]. Отже, перебування біля могили р. Нахмана є не лише виконанням святого обов'язку хасида спілкуватися зі своїм ребе навіть після смерті, але й, на певний час, втіленням мрій про ідеальне земне життя, краще за яке може бути хіба що перебування в раю. Заклик фундаторів хасидизму до віруючих загалом та брацлавського цадика особливо бути веселими та відкидати гніт земних турбот здійснюється здебільшого саме під час перебування в Умані. Ця обставина є доволі важливою з погляду процесів демократичного розвитку нашого суспільства. В Україні в XXI дедалі поширенішим стає проведення етнофестивалів, присвячених різним аспектам побутової культури, історії, народних вірувань та езотеричних практик [20]. Вони суттєво сприяють принаймні двом чинникам, що дуже позитивно впливають на розвиток суспільства та держави: 1. Привчають людей до самоорганізації і розв'язання проблем неформальним способом. Провідну роль тут відіграє, в першу чергу, не ідеологія, яка пропагується, а загальний дух певної розкутості та взаємодопомоги. Люди, що проходять подібні тренінги, стають більш вільними внутрішньо, і, відповідно, зростає їхня здатність протистояти будь-якому бюрократизму або несправедливості з боку влади. Це, звичайно, допомагає демократизації, що особливо важливо для держав пострадянського простору. 2. Роблять Україну більш привабливою для західних країн унаслідок зростання туризму, повідомлень у медіа тощо.

Наведені нами факти свідчать про те, що хасидська проща, окрім аспектів релігійних та розвитку міжетнічних взаємин, також щільно

пов'язана з розвитком фестивальної культури України з усіма її політичними змістами. Звичайно, в цьому випадку її вплив на демократизацію України внаслідок мовного бар'єра лишається незначним. Але він, безперечно, відіграє помітну роль у створенні іміджу нашого суспільства як вільного та відкритого для взаємодії з іншими народами та культурами. Варто зазначити, що це не залишає байдужим не лише Ізраїль та єврейську діаспору, але й, зі зрозумілих причин, широкий загал західної громадськості. Це, безперечно, стане помітним чинником, що буде впливати на рівень допомоги Україні під час повоєнної розбудови.

Висновки та практичні рекомендації. Отже, усе сказане вище доводить, що хасидська проща є достатньо важливою складовою етнополітичних процесів, які відбуваються в сучасній Україні. Задля здобуття очікуваних позитивних результатів та подолання пов'язаних з ними проблем варто дати кілька рекомендацій державним закладам та суспільно-політичним організаціям. По-перше, необхідно створити державні та суспільні програми, метою яких буде просвіта населення регіонів хасидського паломництва в царині історії і віровчення хасидизму. Це, безумовно, зменшить напругу та непорозуміння в стосунках між прочанами та місцевими жителями і буде сприяти розвитку культурних контактів між ними. Сьогодні такі контакти майже цілковито обмежуються економічною сферою. Це також допоможе руйнації негативних стереотипів щодо євреїв у згаданих вище регіонах, що, звичайно, в цілому покращить клімат міжетнічних відносин у нашій державі. По-друге, вітчизняним державним, муніципальним та науковим закладам необхідно розробити методичні посібники доступними для хасидів мовами (іврит, їдиш, англійська), в яких значну увагу буде приділено питанням видів поведінки, яка дратує місцеве населення, з поясненням причин цього незадоволення. Це не розв'яже усіх проблем, але, безперечно, допоможе нормалізації ситуації в місцях прощі. По-третє, необхідно посилити заходи боротьби з корупцією, пов'язаною з привласненням чималих коштів, що надходять від прочан місцевій владі і бізнесу. Зрозуміло, що відчутне зростання добробуту, яке мало б відбуватися в місцях паломництва в разі вдалого контролю за цими фінансовими надходженнями, допоможе справі зростання толерантності в українському суспільстві та його інтеграції в спільноту країн західного світу. Тому треба наполегливо доводити до відома державних органів, відповідальних за боротьбу з корупцією, політичну і економічну важливість наведення ладу у вказаних регіонах.

Було б також доцільно щороку напередодні паломництва проводити спеціальну зустріч представників органів державної влади, лідерів єврейських громадських організацій України та експертів у царині юдаїзму для обговорення якості реалізації перелічених вище рекомендацій.

У найближчі часи варто очікувати істотного прискорення вступу України до Європейського Союзу. Успішне розв'язання проблем, що стосуються хасидського паломництва в нашу країну, стане хоча і не вирішальним, але достатньо вагомим внеском у справу досягнення цієї мети.

Бібліографічні посилання*

1. Dubnov S. Toldot ha-hasidut. Tel Aviv, 1960. 495 p.
2. Shohet A. Ha-tsadik be-torat ha-hasidut. Sefer Yaakov Gil. Jerusalem, 1979. P. 299–306.
3. Idel M. Hasidism: Between Ecstasy and Magic. New York : State University of New York Press, 1995. 438 p.
4. Ravitzky A. Messianism, Zionism, and radicalism. Chicago, 1996. 303 p.
5. Elijor R. The Lubavitch messianic resurgence: the historical and mystical background. *Toward the Millenium: Messianic expectations from the Bible to Waco*. 1998. P. 393–408.
6. Лихачев В. Антисемитизм в Украине, 2018. Конгресс национальных общин Украины. *Группа мониторинга прав национальных меньшинств*. Киев, 2019. URL: [https://www.vaadua.org/sites/default/files/files/Antisemitism_in_Ukraine2018Rus\(1\).pdf](https://www.vaadua.org/sites/default/files/files/Antisemitism_in_Ukraine2018Rus(1).pdf)
7. Лихачев В., Безрук Т. Электронный информационный бюллетень „Антисемитизм, ксенофобия и права национальных меньшинств в Украине”. Киев, 2019. URL: <https://www.vaadua.org/elektronnyy-informacionnyy-byulleten-antisemitizm-ksenofobiya-i-prava-nacionalnyh-menshinstv-v>
8. Антисемітизм в Україні – 2020. Доповідь за підсумками моніторингу. Конгрес національних громад України. *Група моніторингу прав національних меншин*. Київ, 2021. URL: <https://vaadua.org/sites/default/files/files/2021/Antisemitism2020draft.pdf>
9. Центр хасидизму в Гадячі входить у перелік місць, 9 з яких за життя має відвідати кожен єврей. *Новини Полтавщини*. 12.08.2019. URL: <https://np.pl.ua/2019/08/tsentr-khasydyzmu-v-hadiachi-vkhodyt-u-perelik-mists-9-z-iakykh-zazhyttia-maie-vidvidaty-kozhen-ievrey/>
10. Pfefer A. My Pilgrimage Into the Jewish Future: Partying, Praying, Prostitution and Absolution in Uman. *Haaretz*. 15.06.2018. URL: <https://www.haaretz.com/opinion/premium-partying-praying-prostitution-and-absolution-at-a-pilgrimage-into-the-jewish-future-1.6469941>
11. Asaf D. Neehaz ba-svah: Pirkey mashber u-mevuha ba-toldat ha-hasidut. Jerusalem, 2006. 378 p.
12. Garb J. „Ehidey ha-segula ihyu la-adarim” iunim be-qabala ha-mea ha-esrim. Jerusalem, 2005. 266 p.
13. Саламанюк Т. Хасиди й Умань: те, про що мовчать у медіа. *Спільне*. 03.10.2013. URL: <https://commons.com.ua/uk/hasidi-j-uman-te-pro-shho-movchat-u-medi/>.
14. За минулий рік Об'єднана єврейська община України зафіксувала 52 випадки антисемітизму. *ZMINA*. 09.02.2022. URL: <https://zmina.info/news/za-mynulyj-rik-obyednana-yevrejska-obshhyna-ukrayiny-zafiksuvala-52-vypadky-antysemytizmu/?fbclid=IwAR2Gj-gamkR7WRtE3QLW>
15. Malach G., Cahaner L. Shnaton ha-hevra ha-haredit be-Israel 2020. Jerusalem, 2020. 103 p.
16. Mark Ts. Mistika ve-shigaon be-ezirat r. Nahman mi-Braslav. Tel-Aviv, 2003. 430 p.
17. Waynshtok M. „Hidush she lo eemon” al ha-kibuts ha-ehudy be-Uman be-rosh ha-shana. *Akademot*. 2019. No. 25, P. 17–40.
18. Губенко Д. До Умані прибули майже 30 тисяч паломників-хасидів. *Deutsche*

* Уніфіковані локатори ресурсів (URL-адреси) в бібліографічному списку посилань наведені за датою надходження рукопису статті до редакції.

Welle. 06.09.2021. URL: <https://www.dw.com/uk/do-umani-prybuly-maizhe-30-tysiach-palomnykiv-khasydiv/a-59097884>

19. До Умані приїхали вже понад 23 тисячі хасидів-паломників. *Слово і Діло*. 25.09.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/25/novyna/suspilstvo/umani-pryuxaly-vzhe-23-tysyachi-khasydiv-palomnykiv>

20. Вишнеvsька Г. Українські фестивалі як засіб просування позитивного іміджу країни. *The Culturology Ideas*. 2016. № 10. URL: https://www.culturology.academy/wp-content/uploads/KD10_Vyshnevskya.pdf

References

1. Dubnov S. Toldot ha-hasidut. Tel Aviv, 1960. 495 p. (The History of Hasidism).
2. Shohet A. Ha-tsadik be-torat ha-hasidut. Sefer Yaakov Gil. Jerusalem, 1979. P. 299–306. (The Tsadik in the teaching of the Hasidism).
3. Idel M. Hasidism: Between Ecstasy and Magic. New York : State University of New York Press, 1995. 438 p.
4. Ravitzky A. Messianism, Zionism, and radicalism. Chicago, 1996. 303 p.
5. Elijah R. The Lubavitch messianic resurgence: the historical and mystical background. *Toward the Millenium: Messianic expectations from the Bible to Waco*. 1998. P. 393–408.
6. Lihachev V. Antisemitizm v Ukraine, 2018. Kongress nacionalnyh obshin Ukrainy. *Grupa monitoringa prav nacionalnyh menshinstv*. Kiev, 2019. [https://www.vaadua.org/sites/default/files/files/Antisemitism_in_Ukraine2018Rus\(1\).pdf](https://www.vaadua.org/sites/default/files/files/Antisemitism_in_Ukraine2018Rus(1).pdf) (Anti-Semitism in Ukraine, 2018).
7. Lihachev V., Bezruk T. Elektronnyj informacionnyj byulleten „Antisemitizm, ksenofobiya i prava nacionalnyh menshinstv v Ukraine”. Kiev, 2019. URL: <https://www.vaadua.org/elektronnyy-informacionny-byulleten-antisemitizm-ksenofobiya-i-prava-nacionalnyh-menshinstv-v> (Electronic information bulletin „Antisemitism, xenophobia and the rights of national minorities in Ukraine”).
8. Antysemitizm v Ukraini – 2020. Dopovid za pidsumkamy monitorynhu. Konhres natsionalnykh hromad Ukrainy. *Hrupa monitorynhu prav natsionalnykh menshyn*. Kyiv, 2021. URL: <https://vaadua.org/sites/default/files/files/2021/Antisemitism2020draft.pdf> (Anti-Semitism in Ukraine – 2020. Report on the results of monitoring. Congress of National Communities of Ukraine. Group for monitoring the rights of national minorities).
9. Tsentri khasydyzmu v Hadiachi vkhodyt u perelik mist, 9 z yakykh za zhyttia maie vidvidaty kozhen yevrei. *Novyny Poltavshchyny*. 12.08.2019. URL: <https://np.pl.ua/2019/08/tsentr-khasydyzmu-v-hadiachi-vkhodyt-u-perelik-mist-9-z-iakykh-za-zhyttia-maie-vidvidaty-kozhen-ievrey/> (The center of Hasidism in Gadyach is included in the list of places, 9 of which every Jew must visit in his lifetime).
10. Pfefer A. My Pilgrimage Into the Jewish Future: Partying, Praying, Prostitution and Absolution in Uman. *Haaretz*. 15.06.2018. URL: <https://www.haaretz.com/opinion/premium-partying-praying-prostitution-and-absolution-at-a-pilgrimage-into-the-jewish-future-1.6469941>
11. Asaf D. Neehaz ba-svah: Pirkey mashber u-mevuha ba-toldat ha-hasidut. Jerusalem, 2006. 378 p. (Caught in the thicket: Chapters of crisis and discontent in the history of Hasidism).
12. Garb J. „Ehidey ha-segula ihyu la-adarim” iunim be-qabala ha-mea ha-esrim. Jerusalem, 2005. 266 p. („The Chosen will Become Herds” Studies in the Twentieth Century Kabbalah).

13. Salamaniuk T. Khasydy y Uman: te, pro shcho movchat u media. *Spilne*. 03.10.2013. URL: <https://commons.com.ua/uk/hasidi-j-uman-te-pro-shho-movchat-u-medi/> (Hasids and Uman: what the media are silent about).
14. Za mynulyi rik Ob'iednana yevrejska obshchyna Ukrainy zafiksuvala 52 vypadky antysemityzmu. *ZMINA*. 09.02.2022. URL: <https://zmina.info/news/za-mynulyj-rik-obyednana-yevrejska-obshhyna-ukrayiny-zafiksuvala-52-vypadky-antysemityzmu/?fbclid=IwAR2Gj-gamkR7WRtE3QLW> (Last year, the United Jewish Community of Ukraine recorded 52 cases of anti-Semitism).
15. Malach G., Cahaner L. *Shnaton ha-hevra ha-haredit be-Israel 2020*. Jerusalem, 2020. 103 p. (Yearbook of the Orthodox Jewish Community in Israel).
16. Mark Ts. *Mistika ve-shigaon be-ezirat r. Nahman mi-Braslav*. Tel-Aviv, 2003. 430 p. (Mysticism and Madness in the Work of R. Nahman of Bratslav).
17. Waynshtok M. „Hidush she lo eemon” al ha-kibuts ha-ehudy be-Uman be-rosh ha-shana. *Akademat*. 2019. No. 25, P. 17–40. („An Innovation that was not prepared” about the gathering of Jews in Uman in the new year).
18. Hubenko D. Do Umani prybulu maizhe 30 tysiach palomnykiv-khasydiv. *Deutsche Welle*. 06.09.2021. URL: <https://www.dw.com/uk/do-umani-prybulu-maizhe-30-tysiach-palomnykiv-khasydiv/a-59097884> (Almost 30,000 Hasidic pilgrims arrived in Uman).
19. Do Umani prykhaly vzhe ponad 23 tysiachi khasydiv-palomnykiv. *Slovo i Dilo*. 25.09.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/25/novyna/suspilstvo/umani-pryixaly-vzhe-23-tysyachi-xasydiv-palomnykiv> (More than 23,000 Hasidic pilgrims have already come to Uman).
20. Vyshnevska H. Ukrainski festyvali yak zasib prosuvannya pozytyvnoho imidzhu krainy. *The Culturology Ideas*. 2016. No. 10. URL: https://www.culturology.academy/wp-content/uploads/KD10_Vyshnevska.pdf (Ukrainian Festival as a Means of Promotion of the Country Positive Image).

Стаття надійшла до редакції 12.06.2023